

Євгеній МОНАСТИРСЬКИЙ
Епілог для Ганни: «Горе всім,
хто не повернеться до власного дому»

*Євгеній Монастирський – історик-советолог, соціолог-практик,
спеціаліст з України у Центрі сталого миру та демократичного розвитку.*

Цей текст повинен був стати передмовою до опублікованого 2016 року російськомовного перекладу есею Ганни Арендт «Ми Біженці». Але доля склалася інакше, і вигадливі роздуми мене-біженця самі стали схожі на есей. Він присвячений Ганні Арендт та всім українським біженцям, про яких так незручно говорити вголос.

Три роки тому в англійському перекладі було опубліковано роман українського письменника й поета Сергія Жадана під назвою «Ворошиловград» (Zhadan, 2016). Під обкладинкою з ще радянською назвою сьогоднішнього Луганська є віддзеркалений етос Донбасу, який дихає важким розпеченим повітрям, що наповнює легені нестерпною легкістю і попереджає про ірраціональну жорстокість та відкритість тамтешніх людей. Жадан представив світу синопсис маленького індустріального пострадянського (можливо, і не дуже пост-) всесвіту. Але в цьому всесвіті, всупереч усталеним мітам про бандитизм, корупцію та іржаву ностальгію за Радянським Союзом, звична вірність стає «Вірністю», а підлість – «Підлістю». Можливо, що перебільшення чуттєвої сторони життя є компенсацією нестачі емоцій в індустріальній повсякденності. Тільки художники можуть помічати відчуття пару, сталі та бетону. Пересічним людям необхідно відчувати нервами, кінчиками пальців, переступати тонку лінію між раціональним та емоційним.

Сьогодні герої цього опусу, імовірно, загинули на фронтах війни або живуть тихим життям відчаю в Україні або в окупованих містах Донбасу, а можливо, вони переховуються від себе і свого минулого десь між Чорним морем і Карпатами. Всі вони так чи так біженці – справжні або метафізичні. І це перше «спільне місце», що об'єднує Донбас зі світом, – біженство.

Другим таким «спільним місцем» я назву сирітство. Зовсім скоро в США буде опубліковано англomовний переклад іншого роману Сергія Жадана

«Інтернат» (Zhadan, 2019), який було видано українською 2017 року. Цей текст став оповіданням про особисте переживання війни з Росією і, звичайно ж, про сирітство. Кожен із мільйонів жителів Донбасу має свою історію сирітства: втрати бетонних індустріальних міст, де подібно до деталей важких машин виплавлялися долі. Саме тому три роки тому з'явився російськомовний переклад есею Ганни Арендт, присвяченого біженцям, саме тому переклад з'являється зараз і українською (Арендт, 2016). Хтось може сказати, що протягом останніх років ми всі трохи біженці, – і матиме рацію. Але ті поневіряння людської свідомості, у якій все ще лунають звуки падаючих снарядів, можливо описати, тільки спробувавши забратися в голову тих, хто щосили намагається не видати свої переживання.

Загалом післямову до такого тексту, здається, необхідно починати зі слова «сьогодні». Адже як таке слово «біженець» не змінило своєї символічної інтерпретації з 1943 року, коли цей есей було вперше опубліковано. Однак, вимовляючи його сьогодні, ми все-таки стикаємося з певним роздвоєнням онтологічного, адже ним було набуто символізм «втечі від себе» – в минуле або внутрішню імміграцію.

Філософ Мераб Мамардашвілі якось зауважив, що без дуалізму немає знання. В рамках подібного дуалізму в цьому есеї Ганна Арендт радше інтуїтивно, ніж напевно, визначає основні віхи руху свідомості людини, яка перебуває в стані внутрішнього конфлікту особистості. Але попри цю арендтіянську канонічність, явну присутність її цинічної ментальності та індивідуальний протест проти всього світу – у пострадянських країнах цей есей був забутий.

Сьогоднішня буденність ранив нас історіями про тиху втрату життя. Кожен день ми проживаємо десятки слів, сказаних чи переказаних від імені тих, хто через обставини став мовчазним пам'ятником нового історичного процесу. Люди, які були змушені поховати своє життя десь під Донецьком чи в околицях Алеппо, напевно, можуть розповісти про речі, які будуть відрізнятися від пережитого євреями впродовж 1930–40-х років. Але їх поєднуватиме джерело фатальних життєвих перетворень – масова політика. Дивно рідними здаються жорна міжвоєнних тоталітаризмів і сучасних демократій, що втратили людське обличчя.

Разом із масовою політикою у новітню історію приходять страх. Він стає невід'ємною частиною буття тоталітаризмів, а згодом і деяких демократій. Страх атомізує; стаючи категоричним імперативом людини ХХ сторіччя, він заковує людей в кайдани різноманітних режимів. У деяких випадках такий страх стає іманентним щирості: в 1920-х роках люди, які бажали вступити до Комуністичної партії, з острахом обходили гострі кути у своїх автобіографіях, бо боялися бути неправильно оціненими (Halfin, 2011); у пізньорадянські часи молода людина боїться розкрити свої внутрішні сумніви щодо системи, тому переходить у стан «позазнаходження» (Yurchak, 2006). Але страх постмодерної людини стає мотивацією до дії, а не причиною пошуку шляхів втечі від себе. Для молодих творців ХХІ століття страх полягає в не-

ясності майбутнього. Це ріднить не тільки покоління «мілленіялів», а й тих, хто мимоволі став біженцями. Я як біженець використовую страх як паливо для роботи і творчості. Через відсутність тилу у вигляді рідного дому моє місто стало моїм головним страхом. Біженці в Арендт так само боялися невдачі й недоречності в «новому світі». Герой роману «Інтернат» боїться не за матеріальне, але за метафізичне (долю), тому головний герой, проходячи крізь кола Пекла війни на Донбасі, постійно повторює «нікого не шкода». І це, звичайно ж, неправда і подвійне заперечення – йому всіх шкода. «Солідарність приголомшених» (термін, який запровадив чеський філософ Ян Паточка (Patočka, 1976) саме і є величезною жалістю і любов'ю до всіх, навіть до тих, хто нас ненавидить.

У соціології початку ХХ століття ми можемо спостерігати протиставлення двох явищ: «суспільства долі» й «суспільства вибору» (Baehr, 2008). Останнє найчастіше визначається як капіталістична соціальна організація з високим рівнем доходу, самоорганізації і певним ступенем захищеності. У той час як «суспільства долі» – це різнорідні групи людей, що мають обмежені права і свободи через економіко-політичну ситуацію, що склалася навколо них. Біженців Ганни Арендт (як і їхніх сучасних контрагентів) можна ідентифікувати як «суспільства долі», людей, пов'язаних один з одним своїм станом безправності, що визначаються доволі низьким рівнем соціально-політичних гарантій. Вступаючи в сферу громадянської або політичної дії, біженці в різні часи однаково ставали «мовчазним натовпом», який не може (на відміну від, наприклад, робітників) щось вимагати від країни-рятівника, тому, можливо, їхнім єдиним методом прояву в соціумі стає самоусунення від будь-яких суспільств дії (Ardau, 2015). У своєму есеї Арендт описує події самогубства євреїв в Нью-Йорку часів Другої світової війни, саме це стає єдиним засобом заявити про себе і прорватися крізь «скляну стелю» в суспільстві або в їхній власній свідомості. Головна ідея полягає в тому, що «суспільство долі» має або мімікрувати, або переходити в простір екстремальної (крайньої) дії, щоб змусити інших замислитися про соціальну несправедливість, яка оточенню здається радше примарною (Mikheieva, Sereda, 2015).

Загалом через розповідь Ганни Арендт ми спостерігаємо процес осмислення власного становища. Можна сказати, що явища, які описала авторка, повною мірою стали подіями лише тоді, коли вона змогла їх помислити. У сучасній ситуації ми можемо спостерігати складності, пов'язані з розумінням і сприйняттям того фізичного й духовного стану людей, що тікають від соціальних катаклізмів, представляючи поняття біженства у вигляді нового загального місця європейського простору. Біженці, про яких ідеться в тексті, фактично постають перед нами у вигляді веберівського «ідеального типу» – автентичні представники свого класу, які об'єднали в собі головне: втеча від війни і самозабуття. Можна навіть припустити думку про те, що Ганна Арендт описує своєрідний ритуал пошуку нового місця в світі або ж нової ідентичності цілої групи. Цей текст своїми образами одягає нас у фрак вигнанця і виштовхує у всесвіт, де більше немає нічого звичного.

Все це навряд чи означає, що ми зможемо зрозуміти тих людей, чії будинки спалюжені війною, які будуть вічними сиротами тих місць, які вважаються краєм злочинів проти людства. Попелище для них може і бути бажаним, але нікому не судилося знайти там те, що було втрачено колись. Тому ми тиняємося світом, намагаючись залікувати рани і знайти нові сенси в нових містах та мовах, намагаючись відстрочити рефлексію або взагалі відмовитися від неї. У цьому сенсі есей Арендт релевантний сьогодні не тільки як путівник внутрішнім світом душевно осиротілих людей, а і як попередження про жахи тиранії і терору. Головна мета авторки – попередити нас про те, якою крихкою є екзистенція тих людей, котрі пізнали метафізику тотальної смерті.

Бібліографія

Arda, Caludia. 'Crowded Places Are Everywhere We Go': Crowds, Emergency, Politics / Theory, Culture & Society, Vol. 32 (2), 2015: p. 155-175.

Baehr, Peter. Caesarism, Charisma and Fate: Historical. Sources and Modern Resonances in the Work of Max Weber. – Piscataway: Transaction Publishers, 2008.

Halfin, Igal. Red Autobiographies. Initiating the Bolshevik Self. – Donald W. Treadgold Studies on Russia, East Europe, and Central Asia. Seattle: University of Washington Press, 2011

Mikheieva, Oksana. Sereda, Victoria. Contemporary Refugees in Ukraine: Causes of Displacement, Strategies of Resettlement, and Problems of Adaptation, 2015.

Patocka, J. Wars of the 20th Century and the 20th Century as War. *Télos* 1976 (30):116-126.

Yurchak, Alexei. Everything Was Forever, Until It Was No More. The Last Soviet Generation. – Princeton University Press, 2006.

Zhadan, Serhiy. Voroshilovgrad / trans. from the Ukrainian by Isaac Wheeler and Reilly Costigan-Humes. Dallas: Deep Velum, 2016

Zhadan, Serhiy. Orphanage. / trans. from the Ukrainian by Isaac Stackhouse Wheeler, Reilly Costigan-Humes. New Haven: Yale University Press, 2019

Арендт, Ханна. Мы беженцы / пер. с англ. Евгений Монастырский, 2016: <http://gefter.ru/archive/18962>